

חלול השם

על הגמרא הנ"ל ביומא פ"ו ע"א כותב הרמב"ם בהלכות יסודי התורה ה"א: "ויש דברים אחרים שהן בכלל חלול ה' והוא שיעשה אותם אדם גדול בתורה ומפורסם בחסידות דברים שהבריות מרננים אחריו בשבילם, ואע"פ שאינו מעבירות הרי זה חלל את ה' כגון שלקח ואינו נותן דמי המקח לאלתר והוא שיש לו ונמצאו המוכרים תובעין והוא מקיפן".

כבר ראינו שהרמב"ם מפרש את הגמרא כפי שפירש אותה רש"י ושהוא כולל ואומר שלגבי כל מקח — ולא רק לגבי בשר — יש חשש חלול ה'. לפי שיטה זאת יש לשאל מדוע מדבר רב על בעל אטליו דוקא? ועוד יש להעיר שהרמב"ם מוסיף את התנאי "והוא שיש לו" (ברשותו דמי המקח) וזה אינו בגמרא.

נראה לי שיש לפרש את הרמב"ם כך: בחולין פ"ד ע"א הולך רב בשיטת ר' אלעזר בן עזריה האומר שרק העשירים יאכלו בשר, ומי שאין לו כסף יסתפק במאכלות קלים. ר' יוחנן מעיר על כך: "אבא (הוא שמו של רב) ממשפחת בריאים הוה, אבל כגון אנו ("שאינו אנו בריאים") מי שיש לו פרוטה (בלבד) בתוך כיסו יריצנה לחנוני" כי הדורות הולכים ונחלשים והכל צריכים לאכל בשר. רב נחמן אף מוסיף: "כגון אנו לוויין ואוכלין" כי הדור נחלש עוד יותר. מכאן שלפי רב אסור לקנות בשר כשאין לקונה כסף, ובודאי אסור הדבר לתלמיד חכם, הדחוק בממון, בשר הוא לפי שיטה זאת מצרך מותרות ולא מזון חיוני ולכן אין לשקוע בחובות בשבילו. חומרה זאת היא רק על בשר, בשביל מזון רגיל מותר ללוות ולקנות בהקפה. ואומר הירושלמי בסוף מסכת פאה על הנוקק לצדקה "כל מי שהוא צריך ליטול ואינו נוטל הרי זה שופך דמים", ומתאים לענין זה הנאמר בהקשר אחר (ביצה ט"ו ע"ב): "לוו עלק, והאמינו בי ואני פורע". אין צריך לומר שההיתר ללוות ולקנות בהקפה חל רק כשאין לו, וכל מי שיש לו מזומנים יתן במזומן, אחד הקונה מזונות חיוניים ואחד הקונה מצרכי מותרות.

לכן דיבר רב בקניית בשר בלבד. ברצונו לומר "ממה נפשך": אם אין לך כסף, אל תקנה בשר כלל! אם יש בידך — תן במזומן מיד. מה שאין כן במזונות חיוניים, שם חל כלל אחד בלבד — אם בידך מזומנים — שלם מיד, ואל תבקש שימכרו לך בהקפה.

חלול השם

דעתו של רב על אכילת בשר וקנייתו לא נתקבלה על דעת האמוראים שלאחריו. הם אמרו שדורות מאוחרים זקוקים לבשר כללחם וירקות, ודין קניית בשר יהיה כדין שאר דברי אוכל. נותרה לנו ההלכה שתלמיד חכם גדול ומפורסם לא יקנה בהקפה אם יש בידו מזומנים לשלם. כך מתרחב מאמרו של רב על כל מיני קניין אך מצטמצם לבעלי מזומנים בלבד. וזאת דעתו של הרמב"ם, הוא משלב בספר פסקיו את ההלכה כפי שנפסקת לדעתו למעשה: "כגון שלקח ואינו נותן דמי המקח לאלתר, והוא שיש לו".

המשך דבריו "ונמצאו המוכרים תובעין" מוכיח שהוא גרס בתלמוד שלא לפי הדפוס: "אמר אביי הני מילי באתרא דתבעי" וכך הוא בהלכות הרי"ץ גיאת דף מ"ז ובכ"י אחד ב"דקדוקי סופרים". ועיין גם בכסף משנה לפי גרסה זאת "באתרא דתבעי" הוא המקום בו תובע המוכר את הכסף בשעת הקניה מיד, בעוד ש"באתרא דלא תבעי" יתפרש כמקום בו משלמים כרגיל זמן מה לאחר הקניה. תוכן הדברים אינו שונה אלא שגירסה אחת תפרש "דלא תבעי" מה שתפרש הגירסה השניה כ"דתבעי".

ובכל זאת נוכל על סמך שינוי הנוסח דלעיל להוסיף הערה מעניינת. לאחר דברי אביי שם, אומר רבינא: "ומתא מחסיא אתרא דתבעי הוא". באגרת רב שרירא גאון מפורש שמתא מחסיא הוא שם שני של סורא, מקום מושב רב ומקום ישיבתו אשר יסד (עיין אגרש"ג מהדורת לוין עמ' 79)¹

לפי זה משלימים דברי אביי ורבינא אלה את אלה, אביי אומר שרב אמר דבריו — לפי גירסת הרמב"ם — במקום בו תובעים המוכרים; רבינא מוסיף שמתא מחסיא — היא סורא, מקומו של רב — עדיין היא "אתרא דתבעי".

נדון כאן בקיצור גם בהמשך בגמרא ביומא שם: "אביי כדשקיל בישרא מתרי שותפי יהיב זוזא להאי וזוזא להאי והדר מקרב להו גבי הדדי ועביד חושבנא". בעלי האטליו היו נוהגים להכין את הבשר בתוך האטליו עצמו אך מקום המכירה היה ע"י שולחן לפני האטליו מחוצה לו. בשעה שבאו קונים רבים עמדו בודאי שני השותפים בשתי קצות שולחן המכירה והשגיתו שהלקוחות לא יקחו מבלי לשלם. לקוח ששילם לאחד השותפים נרשם אצלו ובסוף היום הם בקרו זה את זה את חשבונותיהם. אם כן, מה החשד שיכול לעלות כשאביי ישלם לאחד השותפים בלבד? למה טרח אביי כל כך ושילם תשלום כפול על הבשר שקנה לשני השותפים, ואח"כ חישב מחדש את חשבונו עם שניהם והם החזירו לו את העודף?

1 רש"י מפרש שמתא מחסיא הוא מקומו של רבינא. והוא גם מקום רב אשי. יש כמה חכמים בשם רבינא ונראה שכאן הוא חברו של רב אשי וכן מקומו. עיין שבת קכ"ה ע"א וב"ק קי"ט ע"ב.

ח ל ו ל ה ש ם

רש"י מפרש: "שמא לא ידע חברו שנתתיו לו", אך הרי בסוף היום יתברר לשותף האחד שאביי שילם לחברו שאם לא כן כיצד יכלו שני השותפים לנהל את חנותם ואת חשבונותיהם עם שאר הלקוחות?

לפי פירוש זה אפשר להבין יפה את קפדנותו הרבה של אביי, הוא אמר לעצמו: שילמתי לשותף האחד ואם אעבור ליד השותף השני מבלי לשלם הוא לא יחשוד בי, כי יסבור — כלגבי שאר הלקוחות — ששילמתי לחברו. אך הלקוחות העומדים בקצה השולחן ורואים שאיני משלם בשעה שאני עובר ליד הבעל השני ומסתלק עם הבשר יחשדו שקיבלתי בשר במתנה, כי לא ראו ששילמתי בקצה האחר של השולחן, "איכא דחזי בהאי ולא חזי בהאי". אביי, ה"מרא דאתרא", רצה למנוע חשד זה ולכן שילם פעמיים ואח"כ חישב עם הבעלים את העודף.

חומרה דומה בגלל חשד מוצאים אנו בשבת כ"ג ע"א: "חצר שיש לה שני פתחים צריכה שתי גרות" (של חנוכה, אחת בכל פתח, דהיינו אל שני הרחובות). אם ידליק רק בפתח אחד ויעברו בני-אדם ליד הפתח בו אין נר ולא ידונוהו לכף זכות, הם לא יאמרו "בודאי הדליק בפתח השני" אלא יאמרו כשם שלא הדליק בפתח זה לא הדליק גם בפתח האחר. ועיין בית יוסף או"ח סי' תרע"א. גם אביי חשש והחמיר על עצמו כדי לבטל חשד רחוק זה.

מגילת
חילוקי דעות בין ר' יוחנן ור' שמעון

הרב חנניאל ארנסט